

Bonobi in figovi listi. Primatski hipiji v puritanski pokrajini¹

“Bonobo je izredno občutljivo, nežno bitje, daleč stran od demonične Urkraft (prasile) odraslega šimpanza.”

Eduard Tratz in Heinz Heck, 1954

“... v sorodu z našimi brezskrbnimi, zabavnimi, nepismenimi, očarljivimi bratran-ci bonobi. Naj se zahvalim Življenju zanje.”

Alice Walker, 1998

“O bonobih je morda bolje čim manj povedati, vsaj v kakšni družinski reviji.”

Barbara Ehrenreich, 1999

“Gotovo je zabavno proučevati te bonobe,” mi včasih pomežiknejo znanci. Vsekakor je, a ne zaradi naznačenega razloga – da se ta vrsta človeku podobnih opic udeležuje spolnih aktivnosti presenetljive raznolikosti. Kar me dejansko bolj prevzema, je uganka, kako je bonobja družba postala samičje osredotočena in miroljubna. Odgovor ima globlji pomen za evolucijo človeške spolnosti in odnose med spoloma; vsak program ženskih študij bi moral vključiti kratek izlet v svet bonobov.

Vendar je vprašanje o njihovem spolnem življenju na tarči, ko pride do javnega sprejemanja bonobov. Način, kako dojemamo živali, odseva kulturo, v kateri živimo. Tako torej občudujemo deloholične mravlje, ne pa lenih puijsov, ki so poleg tega še umazani. Podobno so nas bonobi dosegli ob dvojni oviri: prvič, videti so spolno razuzdani, in drugič, upirajo se macho evolucijskim scenarijem, ki se vrtijo okrog neizogibnosti nasilja, moške nadvlade, samčjih vezi in pomembnosti tehnologije. Tradicionalni pogled je bil obilno povzet pod naslovi kot *Moški lovec*, *Moški, izdelovalec orodja*, *Demoni samci*, *Možje v skupinah*, *Im-*

¹ Besedilo je poglavje iz knjige: Frans de Waal, *“The Ape and the Sushi Master. Cultural reflections of a primatologist”*. Basic books, New York 2001.

perialna-kraljevska žival, Temna stran moškega-človeka. Ti nazori so se tako zakoreninili, da vsakdo, ki omeni seksi in mirne bonobe, tvega, da bo veljal za sanjača.

V nasprotju s pujsi pa bonobo ni neka oddaljena življenjska oblika, ki jo lahko damo na stran v razpravah o človeški naravi. Ta antropoid nam je dejansko tako blizu, da ga nekateri znanstveniki štejejo za najboljši živeči model zadnjega skupnega prednika ljudi in človeku podobnih opic, ki naj bi živel pred približno petimi milijoni let. Vendarle je bila vrsta zaradi poznega odkritja (1929) in malostevilnosti v ujetništvu do nedavnega komaj poznana. Kljub temu so nam bonobi enako sorodni kot šimpanzi.

Šele v sedemdesetih letih so japonske in zahodne odprave znanstvenikov v Demokratično republiko Kongo (prej imenovano Zaire) začele dokumentirati naravno zgodovino izmikajočega se bonoba. Njihova odkritja so posula vprašanje po celotnem evolucijskem zemljevidu naše vrste, za katero velja prepričanje, da je osvojila svet z vojno in genocidom. Drugi primati, na primer pavijani ali šimpanzi, kot kaže, podpirajo te vidike, a življenje bonobov jih nikakor ne. Če so šimpanzi z Marsa, morajo biti bonobi z Venere.

Bonobi so egalitarni primati, ki nadomeščajo agresijo s seksom: spore rešujejo s spolnim stikom. Samice zasedajo pomembne položaje v družbi, najsvetlejšje točke v družbenem življenju pa so zaključki sporov in občutljivost do drugih. Četudi bi bilo nespametno opreti se le na bonoba v poskusih rekonstruiranja naše evolucijske preteklosti, pa vrsta odkriva pristranskost prejšnjih poskusov.

Jasno je, da bonobi ne bi potrebovali rešitev sporov, če nikoli ne bi imeli vzrokov zanje. Protislovje mojega dela je, da proučevanje pomirjevanja (peacemaking) zahteva konflikte in agresijo. Raziskovalci imamo obilico časa za razmišljanje o tem, če delamo s skupino primatov, ki se "predobro razumejo", ker je težko zbrati informacije o tem, kako se soočajo s spori. A to nikoli ni bila težava med bonobi, ki so daleč od popolnih pacifistov. Bonobi so živahni in tekmovalni: niso nikakršni pomehkuženi slabiči, ki se ljubijo do smrti. Pa vendar imajo drugačen, zelo učinkovit način uravnavanja rivalstva, in tako vabijo k alternativnemu načinu razmišljanja o naših prednikih, ki za zdaj še ni prišel na misel nikomur, razen nekaterim redkim feminističnim avtoricam.

Bonobo je torej kot opomin, da imajo ljudje, ki nam kar naprej mečejo v obraz morilsko plat šimpanzov, da bi ponazorili, da so ljudje "ubijalske opice", kot nas je imenoval Robert Ardrey, pristranske beležke. Šimpanza so sprejeli z navdušenjem, ki je krivično do vrste (ki je večino časa sodelujoča in družabna), a to vsekakor opozarja na kulturno obarvane leče, ki so do sedaj zadrževale bonobe v zakulisju predstave o človeški evoluciji.

KAMASUTRA PRIMATI

S to vrsto sem se zapletel leta 1978, ko sem prvič pogledal bonoba v oči in takoj opazil, da se njihov radoveden in čuten temperament razlikuje od čustveno spremenljivega šimpanza. Pozneje sem proučeval največjo kolonijo bonobov in preždel stotine ur z videokamero pred kletko v živalskem vrtu San Diego. Delo z živalmi v ujetništvu ne more nadomestiti opazovanja na terenu, a ponuja veliko prednost popolne vidljivosti in tako lahko sledimo vedenju do največje podrobnosti. Vedenje šimpanzov sem temeljito poznal in ga opisal na precej machiavelijski način v *Chimpanzee politics*. Zdaj pa sem gledal prizore, ki so bolj spominjali na Rousseauja – a morda bi moral reči opičjo enačico Kamasutre.

Bonobi seksajo v vseh mogočih položajih in v dejansko vseh partnerskih kombinacijah. Izpodbijajo stališče, da je spolnost namenjena le oploditvi. Menim, da tri četrt spolnih aktivnosti, ki sem jih videl v živalskem vrtu, nima nobene zveze z razmnoževanjem: pogosto so vključevale pripadnike istega spola ali se odvijale med neplodno dobo samičjega menstrualnega cikla. Spolna dejavnost se je največkrat pojavila v trenutkih napetosti, na primer ko je obstajalo tveganje tekme za hrano, ali kot način sprave po spopadu.

Potemtakem je nemogoče razumeti družbeno življenje bonobov brez upoštevanja njihovega spolnega življenja. Medtem ko je pri večini drugih vrst spolno vedenje precej ločena kategorija, je med bonobi postalo bistven del družbenih odnosov. Bonobi se razvnamejo neverjetno lahko in to izrazijo z množico seksualnih položajev in genitalnih stikov. Morda je najbolj značilen spolni vzorec tako imenovano genitalno drgnjenje ali G-G drgnjenje med odraslimi samicami. Ena samica se z nogami in rokami oprime druge – skoraj tako kot se otrok oprime matere – druga pa jo, stoječ na rokah in nogah, dvigne od tal. Samici nato na hitro drgneta svoji genitalni oteklini, ki se bočno dotikata. To vedenje, ki ga pri šimpanzih sploh ni, so opazovali pri več kot eni samici v vsaki skupini bonobov, tako v divjini kot v ujetništvu.

Tudi bonobji samci se lahko naskakujejo, a namesto tega ponavadi izvedejo hitro drgnjenje mod: s hrbti stojita drug ob drugem, eden izmed samcev drgne svoja moda ob moda drugega. Poznajo pa tudi t. i. sabljanje s penisi, redko vedenje, za zdaj opaženo le na terenu, kjer dva samca visita na veji in se gledata, medtem ko drgneta pokončna penisa skupaj, kot bi križala meče. Sama pisanost erotičnih stikov je impresivna, posebej če vključimo posamezne primere oralnega seksa, masiranje genitalij drugih in poljubljanje z jezikom.

Enaka uporaba spolnosti kot v skupini je, kot kaže, razširjena tudi na odnose med skupinami. To je precejšnje nasprotje s šimpanzi, kjer samci nadzorujejo meje svojih teritorijev in občasno vdrejo na sosedove, kar povzroči smrto-

nosne bitke. O bonobih ni niti enega poročila take stopnje medskupnostnega nasilja. Namesto tega je očitno pravilo miroljubno mešanje skupnosti, vključno z medsebojnim seksom in negovanjem.

DVA ZAKONA PURITANIZMA

Čutnost bonobov je bila mešan blagoslov za javno sprejemanje. Težava se je prvič pokazala kmalu po koncu zadnje svetovne vojne, ko je isti nemški znanstvenik, ki se je spomnil nenavadnega imena bonobo, hotel razložiti, da ta opi-ca večkrat občuje iz oči v oči. Eduard Tratz in Heinz Heck sta se morala poslužiti latinščine in reči, da šimpanzi občujejo bolj *canum* (kot psi) in bonobi bolj *hominum* (kot ljudje). Dodala sta, da so samice bonobov anatomsko prilagojene za ta položaj: vulva se nahaja med njenimi nogami, ne pa usmerjena proti hrbtu kot pri šimpanzinji.

Dandanes lahko v istem Muenchnu, kjer sta Tratz in Heck začela opazovati, vidimo mlade strokovnjake iz središča mesta vstopati v *Englischer Garten* med kosilom, se posesti v travo, sleči oblačila, jih lično zložiti ob strani, in nadaljevati svoje razprave popolnoma goli. Ker ne počnejo nič drugečnega od tega, kar se dnevno dogaja na evropskih plažah, nihče ne trene z očesom. Stališča celinske Evrope so se dejansko radikalno spremenila od petdesetih in so precej drugačna od teh v moji posvojeni domovini.

Spoznal sem, da pritoževanje glede "Američanov" ni ravno prikupna evropska igra, a razprava o bonobih ni mogoča brez omembe puritanizma. Čeprav sem v Združenih državah živel dve desetletji ter imam državo in njene ljudi resnično rad, se nikoli ne bom navadil na enačenje spolnosti in greha. Krivda in trpljenje – kaj šele hinavščina – teh ustvarjenih povezav ne zmorem dojeti. Z veseljem bi se izognil tej temi, če ne bi bilo vprašanja, ki se vztrajno zastavlja, ko ljudje prvič slišijo za bonobe – namreč zakaj ta vrsta ni bolj poznana. Odgovor je, vsaj delno, da nas preveč spominjajo na tisto plat naše biti, ki jo hočemo na vsak način nadzorovati. Namesto da bi bili delavni in sramežljivi, živijo promiskuitetno in hedonistično. Če so naši najbližji sorodniki, jih raje zaklenimo daleč stran!

Sicer poznam veliko Američanov, ki so odprtega duha glede spolnih zadev, a žal njihova družba ni. Tole bom imenoval prvi zakon puritanizma: celota je bolj puritanska od njenih delov. Služabniki javnosti in mediji radi spregledajo napetost med javno moralo in osebnimi mnenji, in ob presojanju sprejemljivosti vedenj ali gradiv ponavadi zaidejo na konservativno stran. Tako lahko skušajo obesiti javno osebnost zaradi napake in nato odkrijejo, da večina ljudi meni, da bi zadostoval samo "javni ukor".

Drugi zakon pravi, da je spolna potlačitev teže vidna od znotraj kot od zunaj. Američani so tako navajeni živeti v deželi, kjer se stranišče imenuje soba za počitek, kjer niti ginekologi ne vidijo golih bolnikov, kjer te lahko zaprejo zaradi dojenja v javnosti, kjer se lepotice kažejo v kopalkah in kjer komedijanti osupijo občinstvo do krčevitega smeha samo z omembo prepovedanega telesnega dela, ker ne razumejo, kako čudško je vse to videti od zunaj. Morda so izjema Američani, ki so kdaj potovali v tujino in morda obiskali japonsko zdravilišče, kjer je odstranitev vseh oblačil nujna celo v prisotnosti nasprotnega spola. Lahko so tudi videli svobodno in javno prostitucijo v Amsterdamu in Hamburgu, ali srečali ljudi, ki preprosto skomignejo z rameni ob spolnem življenju njihovih vodij.

Zadnji primer, ko so mi bili ameriški zadržki tuji, je bila naslovna zgodba iz leta 1999 v časopisu *Time*, pogumno naslovljena "Dejanska resnica o ženskem telesu". Da bi ponazorili to resnico, nam je *Time* ponudi sliko na naslovnici in pet slik golih žensk v časopisu. Razodetje jim je uspelo brez odkritja ene same bradavice ali genitalnega predela. Prikazana telesa so bila mišičasta in androgina: moral si dobro pogledati, da si se prepričal o njihovi ženskosti. Šli so celo tako daleč, da so vključili razgaljeno telo s puščicami, ki so vodile k različnim delom, a ker je ženska na fotografiji držala roke prekrizane pred seboj, je puščica, usmerjena v njene prsi, žalostno zadela komolec.

Ta prikaz bi izzval krike protesta, če bi se pojavil v podobnem evropskem časopisu, kot je *Der Spiegel* ali *l'Express*, ker je z ženskega telesa namerno izbrisal vso ženskost. Tudi *Time* je bil deležen svoje mere protesta, vendar zato, ker so šli predaleč za ameriške standarde! V naslednji številki je urednik pripomnil, da "veliko bralcev meni, da slike golih žensk ne glede na to, kako okusno so narejene, nimajo kaj iskati v časopisu splošnega interesa."

In tako sta se dve severnoatlantski celini razšli v seksualnih zadevah, četudi v številnih pogledih delita isto družbeno okolje. Skupaj se razlikujeta od nezahodnih ljudstev, kot so Havajci, katerih spolnost so opisali – v precej bonobijih terminih – kot balzam in lepilo celotne družbe, in od nekaterih brazilskih plemen, kjer moški in ženske počnejo vse mogoče v grmičevju okrog svojih vasi. Tu ni prostora za pregled več tisoč človeških seksualnih praks; naj bo dovolj reči, da na globalni lestvici dopustnosti in odprtosti večina angleško govorečega sveta s svojo viktorijansko dediščino zaseda položaj na zgražajočem se koncu.

Glede na dejstvo, da angleščina obvladuje pretok informacij v modernem svetu, to ni prineslo prednosti bonobom. Ko so "make love not war" hipiji živalskega sveta potrkali na naša vrata, jih je užaljena družina pustila stati zunaj. Avtorica *Time* članka o ženskem telesu, Barbara Ehrenreich, je čutila, da je bonobje posebnosti bolje pustiti pri miru. Podobno je britanska snemalna ekipa

odpotovala vse do zakotnih afriških goščav, da bi posnela bonobe, nakar so ustavili svoje kamere vsakič, ko so ujele neprijeten prizor.

Ekipi je pomagal Takeshi Furuichi, japonski znanstvenik, ki mu je vloga spolnosti v bonobji družbi skrajno domača. Ko je Furuichi vljudno povprašal, zakaj tega niso dokumentirali, se je odgovor glasil, da "naših gledalcev to ne bi zanimalo".

KAJ JE NAROBE S TEMI SAMCI?

Čar spolnosti je v tem, da bo ne glede na to, kako močno si jo družba prizadeva zatreti, vedno prisotna. Seks je kot bumerang – zmeraj se vrne. Ljudje bodo še zmeraj počeli, kar jih je naučila narava, kljub vsem pridigam Sodome in Gomore. Poznajo svoje slabosti in povrh vsega niso spregledali, da se veliki družbeni moralizatorji ne držijo vedno lastnih pravil. Zato Prvi zakon puritanizma: kar družba kot celota ožigosa, je lahko sprejemljivo ali vsaj odpustljivo v srcih večine posameznih članov.

Bonobo je ravno pravi primer. Ne samo, da so nekatere manjšine kot homoseksualci in poliamoristi iz očitnih razlogov prevzele te živahne opice, kaže, da jih je sprejela tudi večinska Amerika. Izkazalo se je, da je začetni odpor medijev odseval napačno presojo javne občutljivosti: bonobi se zdijo precej manj šokantni in žaljivi, kot bi pričakovali. Spomnim se, da sem ameriškim televizijskim producentom povedal, da sem pokazal necenzuriran bonobo film na italijanski, nemški in holandski cenjeni televiziji. Zakaj ne bi mogli storiti enako tukaj? Nekateri producenti so zagrabili izziv in obljubili, da lahko storijo enako na ameriški televiziji. Pa vendar so v zadnji minuti zmeraj stisnili rep med noge. Dokumentarec je pokazal nagajive bonobe, a zamrznil podobo takoj, ko so zavzeli položaje, v katerih je grozilo kaj seksualnega. Pripovedovalec je zavedel gledalce s kakšno megljeno izjavo, na primer da so bonobi neverjetno prijateljski med seboj. Postopku sem dal vzdevek *coitus interruptus*.

Po dolgih letih sem na srečo naletel na sorodno dušo, ki je preživela podobne frustracije. Nekega dne leta 1994 mi je Frans Lanting, priznani fotograf divjine, povedal o stotinah slik bonobov, ki jih je posnel med odpravo National Geographica v Kongo. Večina teh slik nikoli ni bila objavljena iz vzrokov, ki bi do sedaj morali biti očitni. Ko sem videl najdeni zaklad čudovitih slik, nastalih v najtežjih razmerah (za fotografa ni hujšega kot črne živali v temnem gozdu), sem takoj spoznal, da slike predstavljajo pomembno priložnost. Kot Holandca istih let, živeča v Ameriki, sva s Fransem hitro stopila v stik in se odločila za sodelovanje pri knjigi o bonobih, da bi obudila zavedanje o tej posebni vrsti.

Namen je bil povedati celotno zgodbo. Menila sva, da to ni nujno pomenilo poudarka na spolnosti in erotiki, ker obstaja o bonobih veliko več posebnos-

ti. To je pomenilo, da se ne bova pustila cenzurirati. Tako je bilo najino prvo skupno poročilo namenjeno za priznano nemško revijo z bogatimi ilustracijami. Revija GEO ni imela nobene težave z objavo čiste pripovedi, s pokončnimi penisi, rožnatimi spolnimi oteklina, "homoseksualnimi" akti in podobnimi. Naslednji poskusni zajček je bil *Scientific American*, ki, pohvalno, ni spremenil niti ene besede mojega teksta (razen iz stilističnih razlogov) in objavil vse Lantingove slike. Takrat sva začutila, da je čas za knjigo. Našla sva založbo ameriške univerze (American University Press), ki je bila pripravljena sprejeti najine pogoje, da ne bo nobene cenzure. Morda ne po naključju, a založnik je bil v Berkeleyu. Držali so besedo in nastala je knjiga *Bonobo: The forgotten Ape (Bonobo: pozabljena opica)* (1997), ki je dosegla širok krog bralcev in kolikor vem, ni povzročila kakršnega izbruha moralnega ogorčenja.

Pri pisanju te knjige sem si za svojo prvo nalogo zadal pritegniti čim več strokovnjakov za bonobe. Kljub mirnosti naših subjektov raziskave naše malo območje ni bilo brez običajnih notranjih sporov med bližnjimi znanstvenimi kolegi. Ker nisem želel, da bi se karkoli od tega zrcalilo v knjigi, sem z veliko kolegi razpravljajal o njihovem lastnem mnenju. Upal sem tudi, da se bom tako izognil občutku, da sem vse odkril sam. Nimam izkušenj s terenskim delom in raziskovalci, kot je npr. Takayoshi Kano, japonski znanstvenik, ki je 25 let vodil raziskavo v najbolj napornih razmerah, imajo največ zaslug za to, kar danes vemo o bonobih.

V soboto, na dan počitka, sem se lahko posvetil pisanju. Menjaval sem ure za računalnikom s potovanji z vlakom po Avstriji, Nemčiji in Nizozemski, da bi preveril svoje sporočilo pri vseh mogočih publikah. Svetla točka moje evropske poučevalne turnee – ali je bila morda temna lisa – se je pokazala, ko je starejši, skrajno spoštovani nemški profesor, po predavanju vstal in zakašljajal v skoraj obtoževalnem tonu: "Kaj je narobe s temi samci?" Šokirala ga je dominantnost samic. Glede na to, da so bonobi živeli tisoče let v afriškem deževnem pragozdu, preden je človeška aktivnost začela ogrožati njihov obstoj, kaže, da z njimi ni prav nič narobe. In z vidika njihove pogoste spolne aktivnosti in majhne agresivnosti si težko predstavljam, da imajo samci te vrste kaj stresno življenje. Moj odgovor profesorju, da se bonobjim samcem, kot kaže dobro godi, ga očitno ni zadovoljil. Prigoda pa vendar kaže, kako globoko bonobo izziva predvidevanje o naši liniji.

ZADREGA ZNANSTVENIKOV

Prvi namig na naravni družbeni red te vrste sem dobil, ko sem leto dni po svoji začetni študiji ponovno obiskal živalski vrt v San Diegu. Izvorno je bil

Vernon, odrasli samec, zaprt sam z Loretto, odraslo samico, ki ji je gospodoval. Ko pa sem se vrnil, se je skupini pridružila starejša samica Louise; očitno je bilo, da sta sedaj obe obvladali Vernona. Vernon je dejansko moral prositi samici, da sta delili hrano z njim, in Louise ga je včasih preganjala. To se mi je zdelo nenavadno, saj je bil Vernon mišičast samec; ne le da je bil večji od Louise in Lorette, prav tako je imel ostrejšo podočnjake svojega spola. Ko sem proučeval več skupin bonobov v ujetništvu, sem spoznal, da je dominantnost samic prej pravilo kot izjema.

Terenski raziskovalci so enako domnevali celo že dalj časa. Pa vendar so se strokovnjaki za bonobe upirali tako kontroverznim trditvam – vsaj do leta 1992. Na XIV. Kongresu Mednarodne primatološke družbe v Strassbourgu v Franciji so raziskovalci bonobov v naravi in ujetništvu prvič predstavili podatke, ki so puščali le malo dvoma o sporni zadevi. Amy Parish, antropologinja s Kalifornijske univerze v Davisu, je poročala o tekmovalnosti za hrano v identičnih skupinah (en odrasli samec, dve odrasli samici) šimpanzov in bonobov v živalskem vrtu Stuttgart. Med so nastavili na prostor, kjer so lahko prišli do njega, če so v majhno luknjico potisnili paličice. Čim so ga dosegli, je šimpanz uprizoril svoje grozeče bahanje in preprosto zahteval vse zase; šele ko je bil njegov apetit potešen, je samicam dovolil lov na med. Nasprotno pa so bile v bonobji skupini samice tiste, ki so se prve približale medu. Po kratkem G-G drgnjenju sta se skupaj hranili in se izmenjavali brez kakršnekoli tekmovalnosti. Samec se je lahko bahal in grozil, kolikor je hotel, a samici se nista prestrašili in sta njegovo razburjenje ignorirali.

Na isti konferenci so terenski raziskovalci potrdili, da bonobo samice dominirajo nad samci. Na oskrbovalnem območju Wamba v Kongu npr. samci pridejo prvi in jedo v naglici, kajti ko pridejo samice, so se prisiljeni umakniti. Nekateri znanstveniki so dvomili, da lahko ta vzorec imenujemo dominanca, in namesto tega predlagali, da so bonobo samci tolerantni in popustljivi. To je skoraj smešno: samci so ponavadi orisani kot tekmovalne pošasti, če pa sistematično izgubljajo bitke s samicami, je to gotovo zato, ker so prijazni fantje.

Kakorkoli, če obstaja kriterij, ki smo ga uporabili za vsako žival na planetu, je takle: če posameznik A lahko prežene B od svoje hrane, mora biti A dominanten. Nejasno je, zakaj bi morali za bonobe nenadoma privzeti drugačen standard. Kano je odločno zavrnil ta argument:

Prednost pri dostopu do hrane je pomembna funkcija dominance. Ker se večina dominantnih interakcij in dejansko vsi agonistični konflikti med odraslimi posamezniki pojavljajo v prehranjevalnih kontekstih, vidim veliko manj pomena v nadvladi, ki se ne pojavlja v kontekstih hranjenja. Poleg tega med bonobi v Wambi med prehranjevalnimi in neprehranjevalnimi dominantnimi razmerji ni razlik. Na primer pribli-

ževanje pomembnih samic večkrat sproži ustrezljive reakcije med samci, kot so pačenje, kazanje zob, režanje, pripogibanje stran ...

Na isti način, kot so proučevalci gledali skozi kulturne leče na bonobjo družbeno ureditev, so bili nezmožni obravnavati prevladujoče moralne pred-sodke pri spolnosti. Nekateri so šli tako daleč, da so podvomili o označbi "seks" za stike med istospolnimi partnerji. Res je, družbeni nameni so večkrat doseženi s takimi stiki, kadar je nadvlada ali naklonjenost prikazana na seksualen način. A še vedno je to spolnost. S preprostimi besedami, seks prekri-va vse namerne stike, ki vključujejo genitalije (prav tako ljubkovanje in oral-no stimulacijo). Vključuje celo širše kategorije, kot je poljubljanje ali razkazovanje telesa na sugestiven način. Kakorkoli, več kot enkrat sem slišal, da G-G drgnjenje med bonobi ne zasluži poimenovanja seks – morda ni nič drugega kot vzajemno samozadovoljevanje. Takšen argument pa vseeno spre-gleda intenzivno družbeno in očitno prijetno naravo interakcije: ko samici drgneta skupaj svoja izrazita klitorisa, večkrat odkrivata zobe v širokem reža-nju, in medtem ko druga drugi zreta v oči, vznemirjeno vriskata. Če je to vza-jemna masturbacija, ali ne bi morali potem ponovno klasificirati tudi hetero-seksualnega občevanja?

Bruce Bagemihl v knjigi *Biological Exuberance (Biološko razkošje)* navaja ne-šteto primerov, ki jih vidi kot homofobijo v znanstveni literaturi. Ustaljeno so pridevniki, kot sta "psevdo" in "hlinjenje", dodani oznakam seksualnosti med partnerji istega spola (kot v "simuliranem-navideznem seksu" ali "psevdoobče-vanju"). Avtorji drugače pomembnih člankov včasih izrazijo razočaranje nad vrsto, ki izraža tako "odvratno" vedenje, ali pa urednik revije doda opombo, ki ponuja alternativno, neseksualno pojasnitev. Morda je bila najbolj domiselna spekulacija te vrste ta, ki je pripisala "prehrambno" motivacijo dvema samce-ma orangutanov, ki sta redno sesljala penis drug drugega. Bagemihl opaza:

Kadar žirafji samec povoha samičjo zadnjico – brez vzpenjanja, erekcije, penetra-cije ali ejakulacije – je opisan kot spolno zavzet zanj in njegovo vedenje je označeno kot primarno, če ne celo izključno, seksualno. Če pa žirafji samec povoha genitalije drugega samca, se vzpne nanj s pokončnim penisom in ejakulira – takrat pa se vede agresivno ali dominantno, njegova dejanja pa veljajo za največ sekundarno ali navi-dežno seksualna.

V tej luči lahko razumemo, zakaj je ameriški primatolog Craig Stanford v ne-davni kritiki povzel, da bonobi niso nič bolj seksualni kot šimpanzi. Morda je za-radi pomanjkanja izkušenj z bonobi Stanford omejil svoje izračune pogostnosti parjenja na heteroseksualne stike in izpustil velikanski del spolnega življenja te vrste. Domneval je tudi, da je zavoljo tega, ker najbolj natančni opisi spolnosti bonobov prihajajo iz živalskih vrtov, vse skupaj lahko posledica ujetništva. Mor-

da se te opice vedejo tako groteskno, ker se na smrt dolgočasijo ali pa so pod vplivom človeka. Kakorkoli, pod enakimi pogoji živalskega vrta se bonobi in šimpanzi ne vedejo prav nič podobno. Če ujetništvo izkrivi vedenje ene opice, zakaj ne še druge? Neizogiben sklep je, da nekaj v vrsti, ne v okolju, ustvarja bonobjo značilno spolnost.

Podatki s terena podpirajo to sklepanje. V gozdu Lomako, kjer bonobe proučujejo brez nastavljanja hrane, spolne aktivnosti narastejo med deljenjem mesa ali ko skupina bonobov vznemirjeno pleza na drevo zrelih sadežev. V Wambi pa je spolna aktivnost pogosta, kadar je možnost za tekmovalnost, na primer takrat, ko raziskovalci prinesejo sladkorni trs. Skratka, med tem, kako se bonobi vedejo v ujetništvu in kako v divjini, ni nobene relevantne protislovnosti.

Na primer bonobi v živalskem vrtu včasih razrešijo tekmovalnost skozi izmenjave hrane za seks. Podobno je Suehisa Kuroda v Wambi videl, da se je "mlada samica približala samcu, ki je jedel sladkorni trs. V kratkem zaporedju sta občevala, nakar je vzela enega od dveh sladkornih trsov, ki jih je držal, in odšla". V drugem primeru se je "mlada samica vztrajno ponujala samčjemu lastniku, ki jo je sprva ignoriral, a nato občeval z njo in delil svoj sladkorni trs".

Verjamem, da taka pogajanja ponujajo privlačno okno v preteklost bonobov. Najverjetneje je vrsta v začetku poznala, podobno kot druge človeku podobne opice, samčjo dominantnost. Med evolucijo je bila spolna dovzetnost lahko povečana, čemur so sledile dalj časa trajajoče spolne otekline, ki so pomagale samicam barantati za hrano, ki so jo nadzorovali samci. Sčasoma je ta taktika postajala vedno bolj omejena na mlade samice. Povsem odrasle samice imajo ponavadi enak ali višji status kot samci in preprosto zahtevajo hrano, kadarkoli hočejo.

Samice bonobov ustvarjajo tesne vezi med seboj, matere pa uveljavljajo takšen vpliv na življenje svojih sinov, vključno s popolnoma odraslimi. Kano je imenoval matere "jedro" bonobje družbe. Samice se na primer vmešavajo v spopade med samci in s tem početjem določajo, kateri samci bodo dosegli višji položaj. Čeprav nikakor ne verjamem feminističnemu mitu o hominidnem predniku, osvobojenem spolnih predsodkov, je bonobja družba vseeno blizu temu, kar je pisateljica Marilyn French v *Beyond Power (Onstran moči)* imenovala "matricentričnost".

TUJEC V SOSESKI

Strokovnjaki za šimpanze so razvajeni zaradi zgodovinske zvijače, ki je proučevano vrsto razkrila veliko pred bonobi. Postali so tako navajeni navreči frazo "človekov najbližji sorodnik" v povezavi s svojimi subjekti, da se zelo težko

privajajo na spremenjeno “eden naših najbližjih sorodnikov” v luči bonoba, ki nam je enako blizu. Poleg tega je bonobja spolnost po obdobju nelagodja spremenila te primete v medijske zvezde. Ne samo, da si delijo odrske luči, začeli so jih celo krasti!

Na bolj poglobljeni ravni je bonobja samičje osredotočena družba neprijemna za tiste, ki so obdani s samičje pristranskimi evolucijskimi scenariji. Medtem ko šimpanzi vzorno ustrezajo tej liniji razmišljanja, pa miroljubni bonobo roti k pretehtanju osnovnih predpostavk. Posledično je peščica znanstvenikov, ki poznajo to vrsto, bila prisiljena v položaj obrambe svojih opazovanj pred skeptiki, ki večinoma niso nikoli videli bonoba. Ker tega tujca v soseski ne morejo pregnati, dvomijo o njegovi dejanski posebnosti. Kot izid vidimo neverjeten spektakel resnih znanstvenikov, ki zanikajo pozornost zbujačoče poteze bonobov in prihajajo na dan z domišljjskimi alternativnimi pojasnitvami. Skušajo nam povedati, da določene vrste spolnosti niso spolnost, da je samičja oblast morda samičje viteštvo in da je samičja povezanost morda le toleranca.

Kot eden izmed znanstvenikov, ki sta mu domača tako bonobo kot šimpanz in prepričan vernik v globočino njihovih razlik, sem imel posebno vprašanje za Furuichija in njegovo ženo, Chie Hashimoto, ko smo se srečali v baru Yokohama, ob velikanski tunini glavi, iz katere smo nabadali meso s kitajskimi palčkami. Par je zaradi političnih prevratov v Kongu obupal nad terensko raziskavo bonobov in sedaj proučujeta šimpanze v Ugandi. Bil sem z dvema izmed redkih ljudi na svetu, ki temeljito poznata obe vrsti človeku podobnih opic v naravi. “Ali mislita, da so razlike med šimpanzi in bonobi pretirano poudarjene?” sem vprašal. Skoraj sta poskočila s stolov ter vzkliknila, kako šokirana sta bila ob srečanju s šimpanzi. Na lastne oči sta videla, kar sta Tratz in Heck imenovala “demonična *Urkraft*” šimpanza, njegov vihar ni temperament, brutalno tekmovalnost, a prav tako povezovanje med samci in enkratno politično kompleksnost. Pred odhodom v Ugando sta tudi sama sumila, da je literatura morda naslikala preveč črno-belo sliko, a zdaj sta se prepričala, da bonobi in šimpanzi živijo v resnično različnih svetovih.

Kuroda, ki ima prav tako izkušnje z obema vrstama na terenu, mi je povedal zgovorno podrobnost, kako bonobi pobegnejo pred tujimi ljudmi. Medtem ko se šimpanzi razpršijo v vse smeri, bonobi, medtem ko bežijo pred neželeno pozornostjo, ostanejo skupaj kot skupina. Med šimpanzi lahko celo mati in mladič ubereta ločene poti, kar je Kuroda, ki je začel opazovati bonobe, dojel kot nezaslišano, saj te opice nikoli ne bi storile česa takega. Znano je tudi, da bonobi kličejo drug drugega, preden začno spletati gnezda za prenočitev, medtem ko šimpanzi ponavadi spijo vsak zase. Temperamenta obeh vrst se zdita radikal-

no različna, šimpanzji je naklonjen neodvisnosti, bonobji pa je skrajno družaben in solidaren.

Takoj ko bodo snemalne ekipe lahko ponovno vstopile v Kongo in bodo dovolj predrzne za snemanje bonobov takih, kakršni so, bodo ljudje razumeli, da nič od povedanega o teh opicah ni pretiravanje. Bonobi niso produkt kakšne preveč aktivne spolne domišljije ali misli, polne želja. Ker navdušujejo feminist(k)e, gejevsko skupnost in pacifiste, jim ne bi smeli zameriti. Če eden naših najbližjih sorodnikov ne ustreza prevladujočim vidikom o agresivnih samcih in pasivnih samicah, je ena od možnosti, ki bi jo lahko upoštevali, ta, da so sedanja stališča napačna.

Ali to ali pa je nekaj narobe s temi samci.

Prevedla Maja Gašperšič

Prazgodovinske reprezentacije žensk in njihove sodobne interpretacije

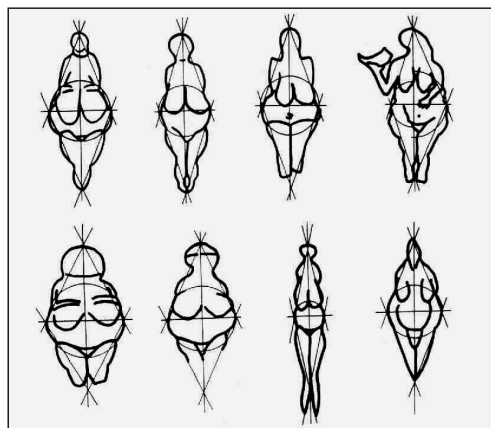
Ko je leta 1864 Marquis de Vibraye med arheološkimi izkopavanji na najdišču Laugerie Basse pri mestu Les Eyzies-de-Tayac ob reki Vézère v francoski pokrajini Dordogne našel kipec gole ženske, ga je poimenoval “Vénus impudique” – brezsramna, nespodobna Venera. Ironično je prvi odkrit paleolitski kipec ženske, upodobitev vitke dame, kljub temu pa se je termin Venera uveljavil za poimenovanje veliko bolj okroglih ženskih upodobitev, figuric, ki so jih odkrili na različnih mlajšepaleolitskih najdiščih vse od francoskih Pirenejev do Sibirije. V devetnajstem in prvi polovici dvajsetega stoletja je bil vzdevek Venera zelo priljubljen, vendar ima danes, še posebej s stališča feminističnih študij, negativno konotacijo. Ime so uporabljali cinično za celo vrsto različnih reprezentacij žensk, pa tudi za svoje sodobnice, kot na primer Saartje Baartman, ki so jo sočasni mediji proglasili za Hotentotsko Venero in so bile drugačnih oblin kot leta 1820 odkrita helenistična Miloška Venera, ki je navdihnila modo uporabe imena. Vzdevek se je ohranil v številnih imenih predvsem paleolitskih skulpturic, tako da danes poznamo Willendorfsko Venero, Venero iz Laussela, Venero iz Lespuguesa, Venero iz Sireuila itn.

Ti kipci so danes najstarejše znane prazgodovinske človeške upodobitve. Tvorijo prepoznavno stilistično skupino in spadajo v obdobje gravettienskega kulturnega kompleksa¹ iz časa med 29.000 in 20.000 leti pred sedanostjo. Območje, ki ga “naseljujejo”, so nekateri poimenovali “pas ženskih skulpturic”.² Gre za pas, ki se razteza od Lespuguesa in Brassempouya v predgorju Pirenejev, prek Grimaldija in Savignana v severni Italiji, proti srednji Evropi, Willendorfu v Avstriji, Pavlovu in Dolním Věstonicam na češkem Moravskem, do

¹ Mlajši paleolitik, ki v Evropi zajema čas od 40.000 do 8.000 let pr. n. št., se v zahodni in srednji Evropi deli na štiri glavne kulturne skupine: aurignacien (34.000–29.000 pr. n. št.), gravettien (28.000–20.000 pr. n. št.), solutréen (21.000–18.000 pr. n. št.) in magdalénien (17.000–11.500 pr. n. št.). V Vzhodni Evropi in na Balkanu pa: aurignacien (34.000–29.000 pr. n. št.), gravettien (29.000–20.000 pr. n. št.) in lokalne oblike poznega gravettiensa (20.000–8.000 pr. n. št.).

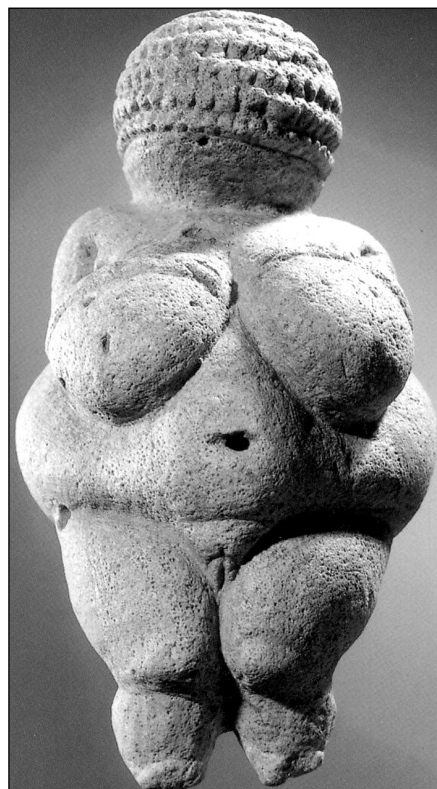
² Delporte 1993, Gamble 1986.

skrajnega vzhodnega dela Evrope, najdišč Kostenki, Avdeevo in Gagari-
no v Ruskem nižavju. Linijo pogosto
raztegujejo tudi do sibirskih najdišč
Malžta in Bouržet v okolici Bajkalske-
ga jezera, čeprav so tu kipci žensk
mlajši, pa tudi tipološko in stilistično
so tako drugačni, da jih težko primer-
jamo z vzhodno-, srednje- ali zahodno-
evropskimi.

Goli ženski kipci, ki ne presegajo velikosti 30 cm ter so lahko veliki tudi le
2–3 cm, imajo navadno poudarjene nekatere anatomske značilnosti, kot so zad-
njica, prsi, trebuh in boki. Izdelani so iz mamutovine, kamna, kosti ali žgane gli-
ne. Vse od Pirenejev do Sibirije imajo skulpturice podobne telesne proporce
(slika 1). Zgornji del telesa do bokov obsega dve tretjini celotne upodobitve in
ne polovice kakor v naravi. Glava je zmanjšana, prav tako so ožja ramena in ro-
ke. Prsi, trebuh, zadnjica, boki in stegna pa so obilnejši. Zgornji torzo in predel
križa sta podaljšana, prsi so nameščene nizko in čeprav so stegna v primerjavi s
preostalim telesom navadno proporcionalno normalne velikosti, so noge od ko-
lena navzdol močno skrajšane. Nekatere imajo telesa okrašena z zapestnicami,
ogrlicami in pasovi na bokih ali nad prsmi,
na katerih je mogoče zaznati tudi orna-
ment, in čeprav ima kar nekaj upodobitev
natančno upodobljene pričeske ali na gla-
vah poveznjena pokrivala (Willendorfska
Venera naj bi bila upodobljena s pokriva-
lom (slika 2)), pa skoraj nikoli nimajo upo-
dobljenih obrazov. Obdelava telesnosti in
izbira materialov je podobna kot pri starej-
ših živalskih skulpturicah iz najdišč nemške
Jure – Vogelherda, Geissenklösterleja in
Höhlensten-Stadela, ki spadajo še v obdobje
aurignacijske kulture.

Gravettijske reprezentacije žensk, o
katerih je govor, se razlikujejo od upodobi-
tev, narejenih v mlajših obdobjih paleoliti-
ka. Mlajše – magdalénijske – podobe so
veliko bolj shematične od gravettijskih,
saj so navadno izdelane zgolj z nekaj linija-

mi in v profilu. Upodobitve, ki imajo prav tako poudarjene nekatere ženske attribute, kot so prsi in zadnjica, so bile odkrite na najdiščih v srednji (Gönnersdorf, Peterfels ...) in zahodni Evropi (Les Combarelles, Laugerie-Basse, Angles-sur-l'Anglin ...). Zanje je značilno, da so dvodimenzionalno vgravirane na kamnitih in koščenih ploščicah ter jamskih stenah, na katerih se večinoma pojavljajo upodobljene v večjih skupinah, nanizane ena za drugo.

Kljub očitni razliki med magdalénienskimi in gravettienskimi podobami žensk so v preteklosti nekateri avtorji zagovarjali nadaljevanje gravettienske tradicije ženskih kipcev skozi ves magdalénien in še naprej vse do neolitika.³ Ti zaključki so bili povezani z interpretacijami o matriarhatu v prazgodovinskih družbah ter so se kot odgovor na prevladujoče androcentrične obarvane poglede na preteklost ukvarjali bolj kot z dejanskimi arheološkimi podatki z dokazovanjem ideje o družbeni pomembnosti žensk. Paleolitski materialni ostanki pa prepričljivo pričajo, da so magdalénienske in gravettienske upodobitve izšle iz različnih tradicij ter sledile različnim razvojnim potem. V umetnosti srednje in vzhodne Evrope lahko že v času gravettiena (pa tudi še starejšega aurignaciena) opazimo tako figurativne kot geometrične reprezentativne sisteme, po okoli 18.000 let pred sedanjostjo pa prevzamejo primat geometrični.⁴ Gre za nasproten proces, kot nam jih kažejo franko-kantabrijske umetniške najdbe. V zahodni Evropi namreč v starejših obdobjih paleolitika, kot sta aurignaciena in gravettien, prevladujejo predvsem najdbe nakita in različnih dekoriranih predmetov, število primerov figurativne prenosne in stenske umetnosti pa se poveča šele pozneje z magdalénienom. Olga Soffer je pisala o tem, da imata figurativen in geometričen sistem reprezentacije izrazito drugačne družbene implikacije, zato lahko sklepamo, da prehod iz enega sistema v drugega priča o naraščajoči družbeno-kulturni kompleksnosti paleolitskih družb.⁵ Umetniška produkcija in konsumpcija je očitno imela v različnih delih Evrope svoja obdobja razmaha in pojenja, razlogi zanje pa nam ostajajo uganka.

V zgodovini interpretacij paleolitske umetnosti so bile upodobitve žensk vedno deležne posebne pozornosti. Kot redke človeške upodobitve že stoletje in pol burijo domišljijo piscem o prazgodovinski umetnosti. Vendar medtem ko so študije franko-kantabrijske jamske umetnosti obvladovale vseobsegajoče in v določenem času trdno sprejete razlage pomena, ki so nenazadnje vplivale tudi na razlage antropomorfnih upodobitev, pa so bila pisanja o pomenu ženskih skulpturic obarvana bolj individualno. Trendov pri interpretacijah seveda ni mogoče zanikati, ti so bili vezani na v določenem času prevladujoče predstave

⁴ Soffer 1997, 239–261.

⁵ Soffer 1997, 239–261.

³ Na primer Marija Gimbutas.

o prazgodovinskih ljudeh, znotraj njih pa so se veliko pogosteje kot pri razlagah jamske umetnosti dogajale variacije.

Ob prvih najdbah prenosne umetnosti v zgodnjih 60. letih 19. stoletja so bile razlage pomena pod močnim vplivom francoskih evolucionistov, ki niso verjeli, da bi lahko primitivni paleolitski ljudje izdelovali umetnost iz kakih "globljih" nagibov. Eduard Piette je v duhu splošno sprejete larpurlartistične teorije razlagal ženske kipce kot preproste ilustracije takratnih prebivalcev Evrope. Menil je, da lahko na podlagi anatomskih značilnosti prepoznamo različne rase. Na figuricah iz Grimaldija je tako prepoznal "negroidne poteze", njihovo anatomijo pa je opisal kot steatopigično. Slednje je odražalo ozračje tistega časa, ki je bilo prežeto s fascinacijo nad pojavnimi oblikami nekaterih ljudstev. Primerjave s steatopigijo, ki so jo prvi antropologi opazovali med Bušmani in Hotentoti v Južni Afriki, so se razširile tudi na poznejša odkritja, kot so Willendorfska Venera (1908), Venera iz Laussela (1908), Venera iz Lespuguesa (1922) in Venera iz Savignana (1924).

Razmah etnografskih študij konec 19. in v začetku 20. stoletja je spodbudil razlage o povezavi prazgodovinskih reprezentacij z lovsko in plodnostno magijo. Interpretacije, katerih začetnik je bil Solomon Reinach, nadaljevala pa sta jih Henri Bégouën in Henri Breuil, so bile zelo priljubljene in so področje prazgodovine obvladovala vse do 60. let 20. stoletja. Magijo so ti avtorji razlagali kot ključno v življenju prazgodovinskih lovcev, saj naj bi verjeli, da jim pomaga preživeti v negotovem in neprijaznem okolju. Izdelovanje reprezentacij naj bi služilo izvajanju magičnih urokov, s katerimi so si starodavni lovci zagotavljali dober ulov. Na ženskih kipcih pa naj bi bile poudarjene tiste oblike telesa, ki so pomembne za družbeno reprodukcijo in simbolizirajo plodnost. Čeprav je bilo že zgodaj znano,⁶ da sodobnih lovcev in nabiralcev ne zanima povečanje natalitete, temveč veliko bolj njeno omejevanje, pa so se razlage o plodnostni magiji ter ženskih kipcev kot plodnostnih fetišev dobro prijele. Paleolitski prebivalci Evrope so veljali za primitivne divjake, ki jih je vodil nagon in niso bili sposobni načrtovanja za prihodnost. Prototip paleolitske ženske je bila s svojimi steatopigičnimi oblinami še vedno Saartje Baartman, Hotentotka iz Južne Afrike, ki so jo kot kuriozitetu leta 1810 pripeljali v Evropo. Njene posmrtno ostanke so vse do 70. let 20. stoletja razstavljali v pariškem Musée de l'Homme.⁷

Fascinacija moških raziskovalcev nad ženskimi atributi – velikimi zadnjicami, prsmi, boki in trebuhu – se je v prvi polovici 20. stoletja zlila z različnimi magično-religioznimi idejami. Sledile so razlage o lepotnem idealu obilnih žensk v paleolitiku (Schuchhardt), oddajanju signalov biološke pripravljenosti (Guthrie) in pro-

⁶ Na to je leta 1926 opozarjal G.-H. Luquet, pozneje pa Ucko in Rosenfeldova.

⁷ White 2003, 55; Sharpley-Whiting 1999, 17–31.

zaičnem hrepenenju po moških erotičnih užitkih (Absolon, Barton, Levy). Večini piscev se je zdelo samoumevno, da so kipce izdelovali in uporabljali moški. Interpretacije tega tipa so se pri nekaterih avtorjih stopnjevale do te mere, da so v domnevno pretiranem poudarjanju spolnih znakov in na drugi strani zanemarjanju osebnostnih značilnosti, kot je upodobitev obraza, videli podobnosti z upodobitvami živali. Skulpturice so tako razlagali podobno kot lovske trofeje, pričale naj bi o ugrabitvah, posilstvih, umorih (Eaton) in utelešale moške statusne simbole.⁸

Zanimivo se zdi, kako zelo pretiranih velikosti so se tem piscem zdeli ženski spolni atributi. Paul Bahn pa nasprotno opozarja, da so telesne oblike, ki jih vidimo na kipcih, značilne za ženske, ki so rodile veliko otrok.⁹ Pravi, da so le štiri skulpturice upodobljene z resnično ekstremnimi proporci – to so Willendorfska Venera, Venera iz Lespuguesa ter Veneri iz Grimaldija in Gagarina. Gledano v celoti pa oblike ženskih teles niso anatomsko nenormalne.

V 60. in 70. letih je na interpretacije zahodnoevropske prazgodovine vplival strukturalizem, ki se je zoperstavil površnim in poenostavljenim razlagam o simpatetični magiji. Vodilni predstavnik te smeri raziskovanja, André Leroi-Gourhan, je izoblikoval razlagalni sistem, ki je temeljil na vzpostavitvi osnovnega binarnega para – principa moškega in ženske, vendar je kljub temu zaobšel dejanske reprezentacije antropomorfov. Ukvarjal se je predvsem s proučevanjem struktur frankokantabrijske jamske umetnosti. Med upodobitvami na stenah jam je izpostavil par (na primer bizon/konj, klaviformen/tektiformen znak itn.), ki mu je pripisal lastnosti moškega in ženske, ta pa mu je služil za vzorec, po katerem je pojasnjeval povezave med upodobitvami.

Vzporedno s strukturalizmom so nastale feministične razlage pomena upodobitev, ki so skušale odgovoriti na pretežno moške interpretacije. Feministične avtorice so začele opozarjati, da je do tedaj prevladujoči pogled na prazgodovino preveč poenostavljen in popolnoma anahronističen ter da interpretacije paleolitskih reprezentacij odražajo moške heteroseksualne interese, značilne za zahodno industrijsko družbo. V ospredje so stopile razlage o skulpturicah kot "materah Boginjah". Številčnost upodobitev žensk, v primerjavi z redkejšimi moškimi upodobitvami, so pojasnjevale kot dokaz za dominanco žensk v družbi. Kipci naj bi predstavljali modele totemske, prvobitne matere in naj bi bili odraz matriarhalne družbe v paleolitiku.

Ideja o matriarhatu v prazgodovini je nastala veliko prej, kot so jo feministke ponovno odkrile. Prvi je o tem leta 1861 pisal Johann Jakob Bachofen v knjigi *Das Mutterrecht*. Njegovi argumenti so izhajali iz klasičnih grških mitov, v katerih so pogoste reference na ženske boginje, vladarke in matrilinearno urejeno na-

⁸ McDermott 1996, 227–275.

⁹ Bahn 1988, 138.

sledstvo. Pridružila se mu je skupina učenjakov, ki so bili začetniki moderne antropologije in tvorci evolucionizma, med njimi pa je bil najbolj prodoren Lewis Henry Morgan. V svoji knjigi *Ancient Societies* (1877) je opisoval družbo severnoameriških Irokezov, v kateri so imele ženske veliko višji status kot v tedanji viktorijanski družbi. Nasledstvo je bilo organizirano matrilinearno, ženske pa so imele pomembno vlogo tudi v ekonomskih, ritualnih in političnih aktivnostih družbe. Na podlagi svojih dognanj je povzel, da je patriarhat v evoluciji človeških družb nastal šele s stalno naselitvijo in z nastankom večjih količin osebne lastnine. Morganove argumente je uporabil Friedrich Engels v 1884. leta izdani knjigi *Izvor družine, privatne lastnine in države*, z njegovim pisanjem pa je postal mit o matriarhalni prazgodovini del materialističnega pojmovanja zgodovine.

Problem prvih piscev o matriarhatu je bil, da še niso dobro razlikovali med matrilinearnostjo, matrilokalnostjo in matriarhatom.¹⁰ Vse skupaj so kar enačili, čeprav matrilokalnost in matrilinearnost ne izključujeta moške privilegirani v družbi. V nasprotju s poznejšimi interpretacijami matriarhata so razumeli patriarhat kot evolucijski napredek nasproti prazgodovinskim matriarhijam in kot nujno stopnjo v razvoju človeških družb.

Ponovna uvedba razlag o matriarhatu v prazgodovini sovpada z razmahom feminističnih gibanj, ki so se trudila pokazati, da patriarhat, v katerem živimo in o katerem nas uči krščanstvo, ni nekaj nespremenljivega in vnaprej določenega. Problematično je, da so pri tem uporabile argumente zgoraj omenjenih piscev, ki so jih antropologi zaradi negotovih dokazov zavrnili že v začetku 20. stoletja, antropologi vzhodnega bloka Evrope pa so ohranjali njegov "mit" iz ideoloških razlogov. Matriarhat je bilo zato treba v 70. letih ponovno utemeljiti v prazgodovini, pri tem pa je odigrala odločilno vlogo Marija Gimbutas, v Litvi rojena arheologinja, ki je leta 1949 emigrirala v Ameriko. V knjigi *The Gods and Goddesses of Old Europe* (1974), ki je postala še bolj popularna, ko ji je leta 1982 spremenila naslov v *The Goddesses and Gods of Old Europe*,¹¹ piše o tem, kako je bilo življenje v t.i. "Stari Evropi" (današnji jugovzhodni Evropi) pred prihodom Indoevropejcev veliko bolj mirno, vodilno vlogo v družbi so imele ženske, njihova dominanca pa se je kazala okoli ženske – boginje osredotočenih religioznih praks. Z indoevropskimi plemeni, ki naj bi v 4. tisočletju pred sedanostjo preplavila Evropo, se je obdobje matriarhata dokončno končalo in začel se je čas, ki so ga zaznamovali moški principi moči, teritorialna osvajanja in hierarhično urejena družba.

Med prazgodovinarji ta teorija ni imela nikoli veliko podpore, saj je dokazi iz prazgodovine in sodobne antropologije niso mogli podpreti, zelo popularna

¹⁰ Ehrenberg 1992, 64.

¹¹ Eller 2000, 39.

in odmevna pa je bila med širšim občinstvom. Val kritik "mita o matriarhatu" so sprožile feministične arheologinje in antropologinje v 80. in 90. letih 20. stoletja.¹² Joan Bamberg je opozarjala, da, čeprav poznamo kar nekaj matrilinearnih družb in družb, v katerih častijo ženske boginje, v zgodovini ni zanesljivih dokazov, na podlagi katerih bi lahko sklepali, da je kdaj obstajala družba, v kateri bi dominirale ženske. Proučevala je, kako nastopa matriarhat v mitologijah nekaterih južnoameriških kultur, in povzela, da pogosto nastopa prav v izrazito patriarhalnih družbah, v katerih mitologiji nastopajo kot praoblike življenja, ki se niso obnesle in so bile zato obsojene na nasledstvo vladavine moških. Razlage o materah boginjah in pomembnosti žensk v paleolitskih družbah niso bile zasnovane na nič bolj trdnih temeljih kot patriarhalno-androcetrične interpretacije in Cynthia Eller celo meni, da niso nič manj šovinistično obarvane, saj kot ključni pomen žensk v družbi še vedno poudarjajo njeno vlogo pri reprodukciji družbe.¹³ S tem ko so med prazgodovinskimi materialnimi ostanki odkrivale univerzalni "ženski simbolizem", so namerno zanemarile dokaze o časovnih in prostorskih razlikah in kulturni kompleksnosti družb, katerih ostanke so proučevale, ženski kot posameznici pa so odrekle njeno individualnost. To jim je omogočilo, da so lahko našle dokaz za čaščenje boginj v skorajda vsakem primeru prazgodovinske umetnosti. S svojimi razlagami so bolj kot v resnici pojasnjevale pomen upodobitev, odgovarjale na šovinistične vzgibe nekaterih predhodnih interpretacij. Same pa so se pri tem ujele v podobno zanko kot njihovi moški kolegi.

Novejšim razlagam pomena paleolitskih gravettienških ženskih reprezentacij so pustili pečat sodobni kognitivni modeli o izmenjavi informacij. Clive Gamble pravi, da je izdelovanje figuric igralo ključno vlogo v kontekstu kompleksnega sistema komuniciranja med različnimi skupinami prebivalcev paleolitske Evrope. Na podlagi distribucije ženskih kipcev vse od Pirenejev do Ruskega nižavja je prepoznal informacijsko mrežo, ki jo je poimenoval "pas ženskih figuric".¹⁴ Podobnost med upodobitvami tako velikega območja in tudi dolgega časovnega obdobja naj bi pričala o strogo določenih konvencijah izdelovanja skulpturic s splošno prepoznavnimi simbolnimi označevalci. Ženski kipci naj bi bili pripomoček za ohranjanje povezav med skupinami, saj je bilo ohranjanje recipročnosti v obdobjih pomanjkanja ključnega pomena za preživetje populacij, pomembno vlogo pa naj bi imeli tudi pri ženitnih praksah, ki so recipročnost utrjevale. Družbena potreba po preživetju in prenosu informacij, meni Gamble, je povzročila preslikavo informacij v tako dolgotrajno obstojno obli-

¹² Joan Bamberg, Margaret Ehrenberg, Cynthia Eller, Pamela Russell itn.

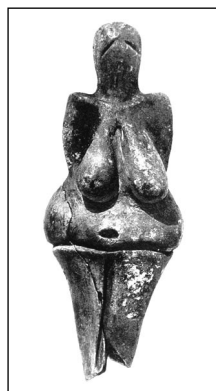
¹³ Eller 2000, 118–120.

¹⁴ Gamble 1986, 305–342.

ko in naj bi bila posredno tudi glavni razlog, zaradi katerega je nastala umetnost.

V strokovni javnosti danes prevladuje stališče, da lahko sklepamo o pomenu le ob zadostni količini argumentov, ki izhajajo iz konteksta, v katerem so bile najdbe odkrite, in da v sicer številnih pogledih sorodne gravettienške upodobitve služijo množici različnih namenov in pomenov. V 90. letih se je pozornost prazgodovinarjev usmerila k ženskim figuricam, odkritim na češkem Moravskem, v Ukrajini in Ruskem nižavju, ki so bile pred tem na zahodu malo znane, čeprav jih je številčno tu veliko več – samo na najdiščih Ruskega nižavja jih je bilo odkritih 130. Ruska arheologinja Mariana Gvozdover, ki se ukvarja z najdišči Ruskega nižavja – Kostenki, Avdeevo in Gagarino, je svoja odkritja povzela v knjigi *Art of the Mammoth Hunters*. Ženski kipci so bili na teh najdiščih, tako kot tudi v večini primerov iz zahodne in srednje Evrope, odkriti izključno med ostanki naselbin in nikoli med pokopi ali na kakih drugih posebej izoliranih mestih, kot so na primer jame. Navadno so bile, še z drugimi koščenimi in kamnitimi predmeti, skrbno spravljene v izkopanih jamicah, ki so bile nemalokrat pokrite s ploščatim predmetom – kostjo ali kamnito ploščo, tako da je bila vsebina zaščitena. Med upodobitvami je prepoznala štiri morfološke tipe, za katere je ugotovila, da so bili verjetno nosilci različnih semantičnih pomenov, in ko je primerjala figurice vzhodne, srednje in zahodne Evrope, je ugotovila da, medtem ko je pri figuricah vzhodne Evrope poudarek na prsih in trebuhu, je pri zahodnoevropskih poudarek na stegnih in boku.¹⁵ Te razlike po njeno pričajo o regionalnih posebnostih izdelovanja in uporabljanja figuric.

O najdiščih češke Moravske – Pavlov, Pøedmostí, Milovice, Brno in Dolní Vistonic je pisala Olga Soffer. Tu so bile velike in bogate prazgodovinske naselbine, med ostanki katerih v obdobju gravettiena prvič v zgodovini človeštva nastanejo predmeti, izdelani iz žgane gline.¹⁶ Čeprav velja izdelovanje keramike za izum, ki nastane šele z neolitikom, v 6. tisočletju pred našim štetjem, pa je bilo na najdišču Dolní Vistonic I odkritih več peči za žganje gline in približno 3.000 glinenih fragmentov s sledovi človeške obdelave.¹⁷ V Dolnih Vistonicah naj bi bile delavnice za izdelovanje glinenih skulpturic, med katerimi je poleg večine živalskih tudi nekaj ženskih reprezentacij (slika 3). Zanimivo je, da je večina glinenih predmetov fragmentiranih, na njih pa so očitni sledovi namerne deformacije, zato Olga Soffer predvideva, da so imeli glineni

¹⁵ Gvozdover 1995, 21–36.

¹⁶ Oz. pravilneje žgane puhlice.

¹⁷ Verpoorte 2001, 73–87.

ženski kipci v gravettijskih družbah drugačno vlogo kot figurice, izdelane iz mamutovine, ki so jih ravno tako odkrili na teh najdiščih in naj bi bile namenjene dolgotrajnejši uporabi.¹⁸

Z nadrobnim proučevanjem glinenih fragmentov in ostankov peči je Olga Soffer odkrila odtise pletenih predmetov, vrvi in tekstila, ki so se po naključju vtisnili med obdelavo gline.¹⁹ To odkritje je naravnost revolucionarno, saj dokazov za izdelovanje predmetov in oblačil iz naravnih vlaken v paleolitiku do tedaj ni bilo in ker je izdelovanje tekstila redkost tudi med sodobnimi lovci in nabiralci, je veljalo prepričanje, da so gravettijski prebivalci Evrope poznali zgolj oblačila, izdelana iz usnja. S svojimi odkritji je opozorila, kako zelo omejena je naša rekonstrukcija preteklosti, ki se vrti zgolj okoli lovcev, priskrbovalcev prestižne mesne hrane, aktivnosti žensk, razen nabiralništva, pa so popolnoma zanemarjene, kot da takrat sploh še niso obstajale. Tudi pri reprezentacijah žensk se je posvetila tistim vidikom, ki

jim prej nihče ni namenjal prevelike pozornosti – na upodobitvah je prepoznala nekaj vrst pokrival, različnih okrasnih telesnih trakov (slika 4), tip kril, in nakit. Prvi vtis, ki ga naredijo figurice, je njihova golota, Sofferjeva pa je opozorila, da so paleolitski izdelovalci/-ke namenjali dekoraciji s telesnimi trakovi, ki so navadno prikazani nad prsmi ali na boku, pokrivali, na katerih je prepoznala celo vzorce pletenja, in nakitu vsaj toliko pozornosti kot primarnim in sekundarnim spolnim znakom. Poudarek na detajlih, meni, nam daje vpogled v ideologijo njenih izdelovalcev in pomaga prepoznati vloge, ki so jih imele upodobitve v njihovih družbah – odražal naj bi zametke družbene diferenciacije.

Za sodobne interpretacije je značilno, da več kot to, da podajo namig, o čem vse bi lahko upodobitve pričale, ne storijo. V preteklosti je bilo preveč razlag, ki so poenostavljeno pojasnjevale pomen, zato se konkretnjšim interpretacijam danes večina prazgodovinarjev, predvsem tistih, ki so izšli iz tradicije “skeptične arheologije”, izogiba. Nekoliko bolj konkreten je le LeRoy McDermott, ki je v članku “Self Representation in Upper Paleolithic Female

¹⁸ Soffer 1997, 239–261.

¹⁹ Soffer, Adovasio, Hyland, 2000, 511–537.

Figurines” podal razlago, ki ima sicer svoje šibke točke, a je odmevna do te mere, da jo danes prevprašuje skoraj vsak pisec, ki se loti interpretacij pomena ženskih reprezentacij. V njem McDermott raziskuje možnost, da so bile prve človeške upodobitve avtoportreti. Po njegovem naj bi bil s figuricami upodobljen “ženski pogled” na njihovo lastno telo.²⁰ S pomočjo fotografskih simulacij tega, kako sodobna ženska vidi svoje telo, ter fotografij samih figuric iz istega zornega kota je sklepal, da so oblika, velikost in artikulacija upodobljenih telesnih delov povezane s pogledom od zgoraj navzdol. Tako kot Randall White, ki je proučeval skulpturice iz Grimaldija, med katerimi jih je tretjina kot obesek preluknjanih in večina upodobljenih nosečih, meni, da morda predstavljajo nekakšne amulete, ki igrajo vlogo v ključnih obdobjih ženske – med nosečnostjo in rojstvom – dogodki, ki so bili potencialno nevarni za njeno preživetje. Tudi v Grimaldiju so bile figurice med naselbinskimi ostanki. Trinajst kipcev je bilo odkritih spravljenih v dveh skupinah, zato White domneva, da so jih uporabljali občasno, verjetno zgolj ob dogodkih, za katere so bili namenjeni.²¹ Za skulpture je značilno, da je njihova površina nemalokrat obrabljena, pri trdnejših materialih, kot je na primer mamutovina, pa zaradi dolgotrajne in intenzivne uporabe zloščena, zato je prav verjetno, da so služile več generacijam.

Na koncu si moramo priznati, da pomen ženskih reprezentacij iz obdobja gravettienške kulture mlajšega paleolitika verjetno nikoli ne bo v celoti razkrit, saj misli in nameni kamenodobnih prebivalcev Evrope brez direktnih in s pomanjkljivimi indirektnimi pričevalnimi viri ostajajo uganka. Kljub temu je pomen upodobitev, ki v sodobnem pojmovanju zgodovine umetnosti pomenijo sam začetek likovnega izražanja, med najzanimivejšimi vprašanji našega časa. Odgovori nanje pa bodo verjetno tudi v prihodnje povedali več o ljudeh, ki so se jih domislili, in o času, v katerem so nastale, kot o tistih, na katere se nanašajo.

LITERATURA:

- BAHN, P., VETRUT, J. (1988): *Images of the Ice Age*. Facts On File, New York & Oxford;
 EHRENBURG, M. (1992): *Women in Prehistory*. British Museum Publications, London;
 ELLER, C. (2000): *The Myth of Matriarchal Prehistory. Why an Invented Past Won't Give Women a Future*. Beacon Press, Boston;
 ENGELS, F. (1947): *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Cankarjeva založba, Ljubljana;
 GAMBLE, C. (1986): *The Palaeolithic Settlement of Europe*. Cambridge University Press, Cambridge;
 GIMBUTAS, M. (1992): *The Goddesses and Gods of Old Europe: 6500–3500 BC*. Thames & Hudson, London;
 GVOZDOVER, M. (1995): *Art of the Mammoth Hunters – The Finds from Avdeev*. Oxbow, Oxford;

²⁰ McDermott 1996, 227-275.

²¹ White 1997, 93-121.

- McDERMOT, L. (1996): Self Representation in Upper Paleolithic Female Figurines. *Current Anthropology* 37:2, str. 227–275;
- SHARPLEY-WHITING, T. D. (1999): *Black Venus: Sexualized Savages, Primal Fears, and Primitive Narratives in French*. Duke University Press, Durham;
- SOFFER, O. (1997): "The Mutability of Upper Paleolithic Art in Central and Eastern Europe – Patterning and Significance". – V: Conkey, M.; Soffer, O.; Stratmann, D.; Jablonski, N. G. (ur.) 1997. *Beyond Art: Pleistocene Image and Symbol*. Memoirs of the California Academy of Science, University of California Press, San Francisco, str. 239–261;
- SOFFER, O.; ADOVASIO, J. M.; HYLAND, C. D. (2000): "The 'Venus' Figurines – Textiles, Basketry, Gender and Status in the Upper Paleolithic". *Current Anthropology* 41:4, str. 511–537;
- UCKO, P., ROSENFELD, A. (1967): *Palaeolithic Cave Art*. Weidenfeld & Nicolson, London;
- WHITE, R. (1997): "Substantial Acts: From Materials to Meaning in Upper Paleolithic Representation". – V: Conkey, M.; Soffer, O.; Stratmann, D.; Jablonski, N. G. (ur.) 1997. *Beyond Art: Pleistocene Image and Symbol*. Memoirs of the California Academy of Science, University of California Press, San Francisco, str. 239–261.